

Бекмурзаева Г.К

**АБДЫКАДЫР ОРОЗБЕКОВДУН КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТИНИН АЛГАЧКЫ
КОНСТИТУЦИЯСЫН КАБЫЛ АЛУУДАГЫ РОЛУ**

Бекмурзаева Г.К.

**РОЛЬ АБДЫКАДЫРА ОРОЗБЕКОВА В ПРИНЯТИЕ ПЕРВОЙ КОНСТИТУЦИИ
КЫРГЫЗСКОГО ГОСУДАРСТВА**

G.K. Bekmurzaeva

**THE ROLE OF ABDYKADYRA OROZBEKOVA IN ACCEPTANCE OF THE FIRST
CONSTITUTION AND KYRGYZ STATE**

УДК: 97/1-84.56 (575.2)

Макалада А. Орозбековдуу кыргыз мамлекетинин алгачкы конституциясын кабыл алуудагы ролу тууралуу көп болду.

The article discusses the role of A. Orozbekova during the first approvals of the Kyrgyz state constitution.

Акыркы жылдардагы өлкөбүздө болуп өткөн окуялар, мамлекеттик бийлик органдарынын алсыздыгы, элдин бийликке болгон ишениминин төмөндөшү, калктын социалдык абалынын начарлашы, криминалдык чөйрөнүн баш көтөрүшү мамлекетибизди баш аламандыкка алып бараткандай сезилет. Бул кырдаалдан чыгуу үчүн орус окумуштуусу Н.Рерихтин "өткөндүн таштары келечектин бийик тепкичтери" деп таамай айтылган пикирин сунуштоо туура деп эсептейм. Анткени өз тарыхыбызды, андагы белгилүү инсандарыбызды терең окуп үйрөнүү, өткөндөн сабак алуу, анын керектүү жактарын турмушта пайдалануу учурдун талабы. Ошондуктан кыргыз элинин алгачкы мамлекетинин конституциясын кабыл алуудагы жана аны турмушка ашыруудагы А.Орозбековдун күжүрмөн эмгегин окуп үйрөнүү зарыл.

1936-1937-жж. өзгөчө мааниге ээ окуяларга бай жылдар. Анткени, А.Орозбеков БАК Президиумунун төрагасы катары жаңы Кыргыз ССРинин Конституциянын долбоорун иштеп чыккан конституциялык комиссиянын төрагасынын бири болгон.

Биздин республикабыз, элибиз үчүн кезексиз чакырылган Кеңештердин V Бүткүл кыргыз курултайы чоң окуя катары эсептешкен. Аталган курултай эки этаптан өткөн: 1936-ж. 5-6-ноябрында жана 1937-ж. 20-23-мартында. Биринчи этапта курултайдын делегаттары СССРдин жаңы Конституциясынын долбоорун талкуулашкан жана 5-декабрда өтө турган Бүткүл союздук Кеңештердин кезексиз VIII курултайына делегаттарды шайлашкан. Акыркы аталаган курултайда, 1936-ж. 5-декабрда, СССРдин тарыхый сталиндик Конституциясы кабыл алынган. Ошол сталиндик Конституциянын долбооруна биздин республиканын калкынын санын, чарбалык-экономикалык абалын, географиялык жактан ээлеген ордун ж.б. бир топ объективдүү шарттарды эске алып

Кыргыз АССРин Союздук республика катары кайра түзүү сунушталган. Бул сунуш ВКП (б) БК февраль пленумунда, Бүткүл союздук Кеңештердин кезексиз VII курултайында (февраль 1937-ж.), жаңы Конституциянын долбоорун бүткүл элдик талкууда колдоого алынган. Натыйжада 1937-ж. 5-декабрында Бүткүл союздук Кеңештердин кезексиз VIII курултайында жаңы Конституция кабыл алынып, ага ылайык СССР 11 союздук республикадан турган. Анын бири жаңыдан союздук республикага айланган Кыргыз ССРи болгон.¹ Албетте бул биздин улуттук мамлекеттүүлүгүбүз үчүн чоң тарыхый, саясий окуя болгон. Аталган курултайларга А. Орозбеков Кыргыз АССРинин жана Кыргыз ССРинин БАК төрагасы катары катышып өз салымын кошкон, ал эми Кеңештердин V Бүткүл кыргыз кезексиз курултайы анын жетекчилигинде, Кыргыз АССР БАК уюштуруу иштеринин негизинде өткөн.

Кыргыз АССРинин БАК жана анын Президиуму СССРдин жаңы Конституциясын талкуулоо менен бирге эле 1936-ж. 19-июлундагы өзүнүн жыйынында «Кыргыз Республикасынын Конституциясынын долбоорун иштеп чыгуу үчүн атайын Комиссияны түзүү жөнүндө» токтом кабыл алган. Бул токтомго ылайык Кыргыз АССРинин БАК Президиумунун алдында Кыргыз ССРинин Конституциясынын долбоорун иштеп чыгуу үчүн башында Кыргыз обкомунун биринчи катчысы М.Белоцкий жетектеп курамы 21 адамдан турган комиссия түзүлгөн. Тилекке каршы, комиссия Кыргыз АССРинин БАК Президиумунун алдында түзүлгөнүнө карабастан анын төрагасы болуп ошол кездеги биринчи катчы дайындалган, ал эми тартип боюнча Кыргыз АССРинин БАК Президиумунун төрагасы А.Орозбеков болуш керек болчу. Комиссия 5 бөлүккө (подкомиссия) бөлүнүп өз милдетин аткарган:

1. Коомдук жана мамлекеттик түзүлүш (чакан комиссиянын төрагасы М.Л. Белоцкий); 2. Борбордук бийлик органдарын уюштуруу (чакан комиссиянын төрагасы Б.Исакеев); 3. Жергиликтүү бийлик органдарын уюштуруу (чакан комиссиянын төрагасы Х.Жээнбаев); 4. Сот жана прокуратура (чакан комиссиянын төрагасы М.Турганбаева); 5. Атуулардын укугу жана шайлоо системасы (чакан комиссиянын төрагасы А.Орозбеков).²

Аталган комиссиянын тез арада долбоорду иштеп чыгып, 1937-ж. 11-мартында ошол эле Кыргыз АССРинин БАК Президиумунда талкуу-лап, атайын токтом менен колдоого алынган. Ал эми 12-мартта жаңы Конституциянын долбоору «Кызыл Кыргызстан» жана «Советская Киргизия» газеталарына бүткүл элдик талкууга жарыяланган.³ Албетте бул Конституция сталиндик СССРдин Конституциясынан дээрлик айырмасы болгон эмес, иш жүзүндө анын көчүрмөсү эле. Анткени 11 бап, 118 статьядан турган Кыргыз ССРинин Конституциясынын 114 статьясы сөзмө-сөз СССРдин Конституциясын кайталаган. Мындай окшоштук саясый, экономикалык системанын жалпылыгы, максаттардын жана милдеттердин бирдиги менен түшүндүрүлгөн. Кыргыз ССРинин Конституциясынын долбоорунун тыянактоочу талкуусу 1937-ж. 11-мартында Кыргыз ССРинин БАК Президиумунда болуп өтүп, анда «Кыргыз ССРинин Конституциясынын долбоору жөнүндө» атайын токтом кабыл алынган. Анда төмөнкү маселелер баса белгиленген:

«1. Кыргыз ССРинин БАК Конституциялык комиссиясы тарабынан сунушталган Кыргыз ССРинин Конституциясынын долбоору бекитилсин жана Кеңештердин кезексиз V Бүткүл кыргыз курултайына кароого жана бекитип берүүгө сунушталсын;

2. Кеңештердин кезексиз V Бүткүл кыргыз курултайынын иши 1937-жылдын 20-мартынан кеч эмес үз ишин улантсын».⁴

Албетте бул тарыхый-саясый маанилүү иште БАК төрагасы катары А. Орозбековдун салымы зор болгон. Уюштуруу иштеринин дээрлик көпчүлүгү, кызмат абалына жараша ал аткарган.

Жогоруда айтылган Кеңештердин кезексиз V Бүткүл кыргыз курултайынын экинчи этабы 1937-ж. 20-23-мартында өтүп анда Кыргыз ССРинин жаңы Конституциясы кабыл алынган. Курултайда

жаңы Конституциясын долбоору боюнча доклад менен Кыргыз ССРинин БАК Президиумунун төрагасы А.Орозбеков эмес, Кыргыз обкомунун экинчи катчысы Х. Жээнбаев чыгып сүйлөгөн. Мунун себеби А.Орозбековго партиялык жетекчиликтин ишеними тайып, аны «эл душмандарынын» лагеринин босогосуна алып келишип, бирок биротоло айыптай албай турган лы менен мүнөздөлөт десек болот. Демек мындай абалдагы адамга чоң саясый-тарыхый масени алып чыгууну эп күрөшкөн эмес. Кантсе да жаны Конституциянын долбоору ошол кездин талабына ылайык талкууланып, курултай делегаттары тарабынан бир добуштан колдоого алынып бекитилген. Натыйжада 1937-ж. 24-мартында жаңы Конституция ММКга жарыяланган. Тагдырдын тамашасына» чек жок, анткени биз А.Орозбеков дээрлик 12 жыл кыргыз облаткомун, БАК, анын Президиумунун төрагасы болуп, кыргыз АССРинин ССР болуп кайра түзүлүшүн бирден негиздеп, өз салымын кошуп, жаңы Конституциянын долбоорунун атайын бөлүгүн даяр кезексиз курултайда кабыл алып, анан да өзү лымын кошкон Конституция бардык атуулдар тең укуктарды - эмгекке, эс алууга, сөз жана басма сөз эркиндигине жол берип, ошол эркиндик гарант болгон Конституциянын негизинде эркинен, атуулдук укуктарынан мыйзамсыз ажыратылып ошол кездин, системанык, ошол Конституциянын курмандыгы болуп кетти. Бул кыргыз эли үчүн орду толгус зор жоготуу болгон.

Адабияттар:

1. Джунушалиева Г. Эволюция Кыргызской государственности в советский период (20-80-е годы XX века) 2006.
2. Кыргызская государственность в XX веке).-Б., 2003.
3. Кызыл Кыргызстан. 1937-ж. 12-март.
4. Советская Киргизия. 1937 г.12 марта.

Рецензент: к.и.н., доцент Авазов Э.А.